

GRZEGORZ WRONA

Instytut Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

REWIZJA KOMISJI SKARBOWEJ W EKONOMII SAMBORSKIEJ
W 1698 ROKU¹

Zarys treści: W artykule przedstawiono działalność królewskiej komisji skarbowej, która rewidowała dobra ekonomii samborskiej w 1698 r. Scharakteryzowano w nim działalność zespołu lustracyjnego pod kątem składu osobowego, przyczyny jego powołania i zadań wykonywanych przez rewizorów, co pozwoliło ukazać ich rolę w systemie zarządzania majątkiem i dochodami dóbr stołowych Samborszczyzny. Przeprowadzono analizę wytworów działalności komisarzy w celu ukazania kondycji finansowo-gospodarczej dóbr ekonomicznych w końcu XVII w., funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości oraz położenia mieszkańców miast i wsi w świetle wnoszonych przez nich suplik. Przedmiotem analizy objęto administratorów ekonomii i sposób zarządzania przez nich majątkiem królewskim. Wymieniono ich nadużycia i zaniedbania w wykonywaniu obowiązków określonych w kontraktach skarbowych, jak również przedstawiono zalecenia komisarzy w celu usprawnienia administracji dóbr i poprawy ich dochodowości.

The content outline: The article deals with the inspection made by the royal treasury commission of the Sambor Crown estates in 1698. It describes the lustration team in terms of its composition, reasons for its appointment, and tasks of the auditors, which makes it possible to show their role in the system of managing property and income of the Crown lands in *Samborszczyzna*. An analysis of the outputs of the commissioners' activities is to show the financial and economic condition of economic lands at the end of the seventeenth century, the functioning of the justice system and the situation of urban and rural residents in the light of the supplications they brought in. The analysis included also figures of economic administrators and their manner of managing of the Crown property, and reveals that they abused and neglected their duties set out in treasury contracts; there are also recommendations of

¹ Badania zostały sfinalizowane ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych w ramach finansowania stażu po uzyskaniu stopnia naukowego doktora na podstawie decyzji o numerze UMO-2016/20/S/HS3/00560.

commissioners to improve the administration of Sambor goods and increase their profitability presented.

Słowa kluczowe: historia Polski końca XVII w., historia ekonomiczna, ekonomia samborska, królewszczyzny, komisja skarbowa, samborskie księgi sądowe, kontrakty skarbowe

Keywords: history of Polish-Lithuanian Commonwealth in the end of the 17th century, economic history, Sambor Crown estate, Crown lands, treasury commission, Sambor court books, treasury contracts

Problematyka działalności komisji inwentarzowych, które z ramienia króla i centralnych instytucji skarbowych sprawowały kontrolę nad finansami i zarządem monarszych dóbr stołowych, nie była do tej pory przedmiotem szerszych opracowań historyków. Zagadnienie to poruszano jedynie na marginesie prac dotyczących sądownictwa i skarbu królewskiego². Stosunkowo nieliczną literaturę przedmiotu w zakresie funkcjonowania komisji skarbowych rekompensują szczegółowe ustalenia Franciszka Leśniaka w odniesieniu do wielkorządów krakowskich w czasach nowożytnych. Na podstawie wytworów działalności komisji inwentarzowych rewidujących dobra ekonomii krakowskiej scharakteryzował on działalność zespołów lustracyjnych pod kątem zasad ich powoływania, składu osobowego i zadań królewskich komisarzy. Zwrócił także uwagę na istotne znaczenie inwentarzy majątkowych jako źródeł historycznych do poznania kondycji finansowo-gospodarczej dóbr, praw i obowiązków mieszkańców oraz funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości³.

Dobra stołowe (*bona mensae regiae*) stanowiąc zasadnicze uposażenie monarchy, podlegały bezpośredniej kontroli ze strony królewskiego skarbu nadwornego⁴, który w określonych sytuacjach delegował

² R. Rybarski, *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937, s. 411–413; tenże, *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Warszawa 1939, s. 46–47; W. Pałucki, *Drogi i bezdroża skarbowości polskiej XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, Wrocław 1974, s. 170, 178–179; A. Sucheni-Grabowska, *Monarchia dwu ostatnich Jagiellonów a ruch egzekucyjny*, cz. 1: *Geneza egzekucji dóbr*, Wrocław 1974, s. 273–274.

³ F. Leśniak, *Królewskie komisje inwentarzowe w wielkorządach krakowskich (druga połowa XVI–XVIII w.)*, „Studia Waweliana” 5, 1996, s. 91–106.

⁴ Jakkolwiek monarsze dobra stołowe wyłączone były spod zwierzchności sejmowej, to jednak zagadnienie ich kondycji, funkcjonowania i zabezpieczenie ich dochodowości było wielokrotnie przedmiotem debat w czasie obrad sejmowych. Potwierdzają to konstytucje sejmowe zwłaszcza z okresu panowania Zygmunta III Wazy (1587–1632)

komisarzy do rewizji dóbr ekonomicznych. Powodem do tego był czas każdego bezkrólewia, kiedy ekonomie przechodziły pod zarząd podskarbiego wielkiego koronnego. Śmierć króla lub jego abdykacja przeżywała obowiązywanie umowy pomiędzy dotychczasową zwierzchnością skarbową a zarządcami dóbr, które odnawiano lub zawierano z innymi osobami po objęciu tronu przez nowego monarchę. Rewizję dóbr stołowych podejmowano też w związku z wygaśnięciem kontraktu skarbowego (zawieranego zazwyczaj na 3, najdalej na 6 lat), który następnie albo odnawiano z dotychczasowym administratorem (dzierżawcą), albo zawierano z nowym zarządcą⁵. Edward Stańczak wśród powodów wszczęcia kontroli dóbr ekonomicznych przez wykwalifikowanie komisje królewskie wymienił także powtarzające się skargi ludności wiejskiej oraz żądania administratorów o przyznanie defalki, czyli potrącenia części rat skarbowych z powodu np. wystąpienia klęsk elementarnych⁶. Bez względu na powód powołania zespołów komisarskich podkreślić należy, że powstała w związku z ich działalnością różnorodna dokumentacja skarbowa, obejmująca m.in.: instrukcje komisarskie, inwentarze majątkowe, protokoły wizytacyjne, raporty, dekrety sądowe. Stanowi ona istotne źródło informacji do historii monarszych dóbr stołowych w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim.

Przechowywane w oddziale rękopisów Biblioteki Naukowej Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki księgi komisji skarbowych rewidujących dobra ekonomii samborskiej w XVII i XVIII w. pozwalają omówić rolę i znaczenie komisarzy królewskich w systemie zarządzania dochodem i majątkiem dóbr stołowych Samborszczyzny⁷. Rękopisy te

i Władysława IV (1632–1648); por. VL, t. 2, s. 435; t. 2, s. 22, 149; t. 4, s. 208, 326, 333, 374–375, 440; t. 5, s. 35, 72, 189; t. 6, s. 103, 143, 302–207; t. 7, s. 85.

⁵ A. Sucheni-Grabowska, dz. cyt., s. 74–85; F. Leśniak, *Zarys problematyki dóbr stołu królewskiego w Koronie i na Litwie (koniec XVI–XVIII wiek)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne” 20, 1999, z. 203, s. 39; tenże, *Wielkorządcy krakowscy XVI–XVIII wieku. Gospodarze zamku wawelskiego i majątku wielkorządowego*, Kraków 1996, s. 44.

⁶ E. Stańczak, *Kamera saska za czasów Augusta III*, Warszawa 1973, s. 107. W 1742 r. mieszkańcy Nowego Sambora zwrócili się z prośbą o wydelegowanie królewskich komisarzy w celu uspokojenia sytuacji w mieście; por. AGAD, Archiwum Kameralne (dalej: AK), rkps II/56, k. 370–371. O powodach powołania komisji skarbowych wnioskować można z tytułów wytworzonych przez nich ksiąg; por. AGAD, AK, rkps III/232, Kommissya w teyże ekonomii, dla wprowadzenia dobrego porządku odprawiona 31 lipca 1710 r.; Kommissya w ekonomii samborskiej z okazji pretensyi Pa[na] Roberta Lowa [superintendenta żup samborskich] za instrumentem królewskim sub 20 września roku 1715, k. 107–108.

⁷ W oddziale rękopisów Biblioteki Naukowej Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego przechowywane są zarówno księgi będące w całości wytworami działalności

różnią się objętością, przedziałem czasowym i zakresem tematycznym rozpatrywanych spraw⁸. Część z nich zawiera wyłącznie dekrety spraw sądowych rozpatrywanych w tzw. sądzie komisarskim, przez co rzucają one wiele światła na położenie ludności miast i wsi ekonomii. Obejmują one m.in. zagadnienia natury cywilnej i kryminalnej (sprawy o pobicia, okaleczenia, zabójstwa itp.), supliki chłopskie na wójtów, kniaziów, sołtysów, dzierżawców kluczy, zarządców kopalni, transakcje handlowe dotyczące obrotu nieruchomościami, inwentarzem żywym i martwym oraz spłaty pożyczek. W zakresie kompetencji sądowniczych rewizorów znalazły się również kwestie gospodarcze, obejmujące zarówno sprawy z udziałem członków cechów rzemieślniczych, jak i te dotyczące organizacji i funkcjonowania samborskich żup solnych. Komisarze rozstrzygali też sprawy z udziałem tak mieszczan i przedmieszczan samborskich i starosolskich, jak i zamieszkującej obszar ekonomii ludności żydowskiej.

Wśród samborskich ksiąg komisji skarbowych szczególną wartość badawczą ma rękopis o sygnaturze 516/III, na co zwrócił już uwagę Bolesław Ulanowski, dzięki którego staraniom wydano jego treść drukiem⁹. Na przedniej okładce analizowanej księgi wyciśnięto herb monar-

królewskich komisji skarbowych, jak i takie, które zawierają wyłącznie kopie dekretów z ksiąg komisarskich; por. Biblioteka Naukowa Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki (dalej: BUL), rkps 509/III, *Protocollon decretorum iudiciim viceadmiratorialis samboriensis (1735–1737)*; BUL, rkps 513/III *Protokoły Komisji Samborskiej 1696*; BUL, rkps 513/III, *Inducta decretorum commissionarium JKMci Samboriensis 1730*; BUL, rkps 524/III, *Liber decretorum curiae regalis Samboriensis prolatorum (1746–1752)*; BUL, rkps 527/III, *Dekreta spraw do Komisji J.K.Mci Samborskiej sądzących się (1760)*; BUL, rkps 532/III, *Copia manualu dekretów na komisji w Ekonomii Samborskiej 1743 ferowanych*; BUL, rkps 535/III, *Rewizja praw, przywilejów miastom, wsiom służących [...] w Ekonomii Samborskiej znajdujących się (1766)*; BUL, rkps 565/III *Akta komisji J.K.Mci Skarbowej w ekonomii Samborskiej (1760–1762)*; BUL, rkps 569/III, *Reskrypta od Komisji Skarbowej [...] do viceadministracji (1739–1757)*.

⁸ Ogólnej charakterystyki kolekcji ksiąg sądowych ekonomii samborskiej przechowywanych w BUL pod względem zawartości (dekrety sądów komisarskich, administratorskich, viceadministratorskich, zborowych, żupnych, inwentarze, lustracje, rewizje itp.), czasu powstania, objętości i stanu zachowania oraz dziejów samborskiego archiwum dokonał В. Інкін, *Архів Самбірської економії, Записки Наукового товариства імені Шевченка*, w: *Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін*, t. 231, Lviv 1996, s. 125–146.

⁹ B. Ulanowski, *Komisya Samborska z roku 1698*, Kraków 1896. Jakkolwiek analizowany rękopis liczy zaledwie 40 kart, to jednak – w porównaniu w innymi samborskimi księgami sądowymi zawierającymi wyłącznie dekrety rozpatrywanych przez rewizorów spraw – obejmuje swoją treścią zapisy ukazujące całokształt ich działalności. Poza protokołami sądowymi zawiera bowiem instrukcje dla komisarzy, raporty z przeprowadzanych przez nich czynności rewizyjnych, inwentarze majątkowe, rejestr

szy z napisem: „Commissia Samborska. Anni 1698”. Rękopis ten jest wytworem komisarzy królewskich rewidujących dobra ekonomiczne w lipcu, sierpniu i wrześniu 1698 r. Na podstawie lektury tego rękopisu przedstawiono w niniejszym artykule skład, zakres zadań i powinności królewskich rewizorów, czas, miejsce i charakter wykonywanych czynności oraz sformułowane przez nich polecenia i wskazówki dotyczące usprawnienia administracji dóbr i poprawy jej dochodowości. Wyniki z przeprowadzonej kontroli majątku ekonomicznego pozwoliły scharakteryzować kondycję finansową i gospodarczą monarszych dóbr stołowych na obszarze Rusi Czerwonej w końcu XVII stulecia oraz nieprawidłowości i nadużycia w jej zarządzaniu. Pozwoliły również odpowiedzieć na pytanie, w jaki stopniu administratorzy realizowali warunki zawieranych kontraktów. Z kolei analiza protokołów sądowych, zwłaszcza treści wnoszonych skarg, pozwoliła zorientować się w położeniu mieszkańców miast i wsi ekonomicznych.

Pierwszą wzmiankę o konieczności powołania komisji zawiera królewski dokument datowany w Krakowie na 26 XII 1697 r. W piśmie Augusta II Mocnego do poddanych samborskich, w którym przywracano Janowi Leonardowi Ebertzowi dyspozycje i prawa administratorskie po wcześniejszym – z niewyjaśnionych powodów – ich zwieszeniu, zawarto następującą adnotację: „A że do tejsze Ekonomiey Samborskiej potrzebna zdają nam się być Commissia dla uznania in qu[o]d statu tenz zostaje po ciężkiej tamże wojska przed tym skonfederowanego consistentiey, y jaka ujma w procentach naszych stołowych stała się przez zrujnowanie poddaństwa”¹⁰. Z zapisu wynika, że celem rewizorów było poznanie strat poniesionych przez skarb i poddanych ekonomicznych, wyrządzonych przez skonfederowane oddziały wojskowe. Mowa tu o zbuntowanym wojsku zaciężnym, które po śmierci Jana III Sobieskiego z powodu nieotrzymania załęgłego żołdu związało w 1696 r. konfederację wojskową w Szczercu na czele z marszałkiem Gustawem Baranowskim. Wojsko to, wkroczywszy w październiku tego roku do Sambora na leża zimowe, dokonało wielu rabunków, rekwizycji i nadużyć wobec mieszkańców miasta i okolicznej ludności¹¹. W tym samym piśmie czytamy o dochodzących do władz podskarbiowskich relacjach o nadużyciach dzierżawców kluczy i wsi, dożywotników i donatariuszy, pustoszeniu monarszych lasów i innych

dochodów i wydatków, informacje o nominowaniu nowego administratora czy remanenty składów solnych, których nie zarejestrowano w pozostałych rękopisach.

¹⁰ AGAD, Metryka Koronna (dalej: MK), Lustracje, dz. XVIII, rkps 79, k. 73.

¹¹ A. Kuczera, *Samborszczyna. Ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomji samborskiej*, t. 2, Sambor 1937, s. 49; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 10, red. B. Chlebowski, Warszawa 1889, s. 240.

stratach w prowentach skarbowych, związanych chociażby z gospodarowaniem żup solnych. Treść wielu ujętych tam punktów znalazła odbicie w dezyderatach zawartych w instrukcji dla komisarzy¹².

O powodach powołania zespołu komisarskiego możemy również wnioskować z zachowanego wykazu ksiąg inwentarzowych, rewizji i komisji królewskich dla ekonomii samborskiej. Pod rokiem 1698 odnotowano następujący opis: „Komissya w teyże ekonomii, z okazji niedochodzących punktualnie rath kontraktowych do skarbu od administratorów, y innych deteryoracyi odprawiona d[ciem] 20. Septembris”¹³. Tytuł księgi zwraca uwagę na pogarszający się stan dóbr samborskich oraz nieprzestrzeganie postanowień kontraktów w kwestii najistotniejszej dla królewskiego skarbcza, czyli terminowego otrzymywania należnych mu dochodów. Podkreślić należy, że zarzut ten odnosił się nie tylko do ostatniego administratora Jana Leonarda Ebertza, ale również do jego poprzedników.

Na podstawie przywołanej dokumentacji źródłowej stwierdzić należy, że decyzja o powołaniu komisarzy do ekonomii samborskiej w 1698 r. podyktowana była przede wszystkim chęcią zweryfikowania docierających do władz podskarbiowskich informacji o pogarszającej się kondycji społeczno-gospodarczej dóbr, które wpływały na nieuzyskiwanie należnych im dochodów, zwłaszcza tych określonych w umowach. W celu zbadania przyczyn zubożenia królewskich poddanych rewizorzy mieli także określić, w jakim stopniu spowodowane to było działaniem wojsk skonfederowanych. Z racji tego, że nominacja komisarzy zbiegła się w czasie z wygaśnięciem kontraktu dla Ebertza i zmianą na urzędzie administratora wspomnieć należy, że prace komisji motywowane również były potrzebą przeprowadzenia szczegółowej inwentaryzacji dóbr stołowych. Było to rutynowe działanie w przypadku każdorazowej zmiany administratora dóbr. Oddanie ekonomii w ręce nowego zarządcy wymagało szczegółowej kontroli i sprawdzenia kondycji finansowo-gospodarczej dóbr oraz uporzędowania spraw w tej domenie skarbu nadwornego. Wytworem działalności komisarzy w tym zakresie był spisany inwentarz majątności¹⁴.

¹² AGAD, MK, Lustracje, dz. XVIII, rkps 79, k. 73–75.

¹³ AGAD, AK, rkps III/232, k. 107.

¹⁴ AGAD, MK, Lustracje, dz. XVIII, rkps 79, k. 48–48v. Inwentarz majątkowy sporządzony przez komisję samborską w 1698 r. w okresie przedwojennym przechowywany był w dziale XIX Archiwum Skarbowego w AGAD. Wymienia go Roman Rybarski wraz z innymi inwentarzami i rewizjami ekonomii samborskiej, m.in. z lat: 1710, 1730, 1739, 1741 1743, 1749, 1760, 1764; por. tenże, *Kredyt i lichwa w ekonomii samborskiej w XVIII wieku*, Lwów 1936, s. 1–2. W tym samym dziale znajdowało się ogółem 67 ksiąg do historii ekonomii samborskiej z lat 1666–1786, które spłonęły wraz z inwentarzem z 1698 r. we wrześniu 1944 r., co uniemożliwia ocenę jego kształtu, treści i układu, staranności wykonania, zdolności piśmienniczych pisarzy itp.; por. *Straty archiwów*

Analizowaną księgę otwiera zapis informujący o czasie i miejscu obradowania komisji. Miała ona zrealizować swoje zadania po przybyciu do zamku samborskiego i publicznym ogłoszeniu jurysdykcji komisarskiej w obecności zgromadzonych urzędników i poddanych ekonomicznych. Swoje obowiązki wykonała w niewiele ponad dwumiesięcznym okresie, tj. od 18 VII do 20 IX 1698 r. Z części księgi zatytułowanej „Fundatio iurisdictionis” wynika, że komisja miała pierwotnie rozpocząć czynności lustracyjne 1 lipca, jednak z bliżej nieokreślonych powodów („nie mogąc z pewnych ratiy ante diem 1-mam Julii do Sambora zjechać”), odłożono je o prawie trzy tygodnie¹⁵. Podkreślić należy, że czas pracy komisji przypadł na okres zmian administracyjnych w ekonomii samborskiej. Było to szczególnie niekorzystne w punktu widzenia instytucji skarbowych, gdyż brak ciągłości na stanowisku gospodarza majątności nie gwarantował jej należytego bezpieczeństwa i kontroli, a przede wszystkim regularnych dochodów. Mógł być także okazją do nadużyć ze strony personelu urzędniczego i najazdów na klucze i krainy ekonomiczne¹⁶.

W dalszej kolejności przedstawiono skład komisji, której przewodniczył Atanazy Miączyński, podskarbi nadworny koronny i starosta łucki, krzepicki i łosicki. W gronie komisarzy znaleźli się także: Stanisław Godlewski, regent koronny i starosta nurski; Piotr Kczewski, chorąży malborski; Walenty Maciej Arcemberski, dworzanin i sekretarz królewski oraz Gabriel Winnicki, podczaszy ziemi przemyskiej. Asystował im Jan Śliwicki jako pisarz skarbu koronnego Rzeczypospolitej¹⁷. Z praktyki wynikało, że w pracach komisji uczestniczył dotychczasowy administrator oraz jego następca, jeżeli znane było jego nazwisko. Wiadomo, że członkowie komisji lustrującej dobra samborskie dokonali tego w obecności byłego jej administratora, Jana Leonarda Ebertza. Niewykluczone, że towarzyszył im również Konstanty Wapowski, mianowany na urząd administratorski 9 VIII 1698 r.¹⁸ Z pewnością reprezentowany był przez swojego plenipotentą w osobie nieznanego z imienia i nazwiska „namiestnika”¹⁹.

i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmienniczych źródeł historycznych, t. 1, red. A. Stebelski, Warszawa 1957, s. 71–97.

¹⁵ BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 9.

¹⁶ F. Leśniak, *Królewskie komisje inwentarzowe...*, s. 101.

¹⁷ BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 2, 9.

¹⁸ Tamże, k. 30; Komisarze tłumaczyli decyzję dotyczącą niemożności zadecydowania w sprawach libertacji nieobecnością „Pana administratora i rządców ekonomicznych”.

¹⁹ Tamże, k. 77.

Rewizja rozległego terytorium ekonomii samborskiej wymagała wyętejzonej pracy zespołu komisarskiego. Dlatego też wcale nie dziwi sześciuosobowe gremium komisarzy, tym bardziej, jeśli weźmiemy pod uwagę to, że w XVII i XVIII w. spośród 18 komisji lustrujących wielkorządy krakowskie (obejmujące znacznie mniejszy obszar, tj. zamek wawelski, pałac łobzowski, jurydyki, 5 miast i ponad 20 wsi) połowa liczyła kilku-, najczęściej 3 członków, natomiast pozostałe były jednoosobowe²⁰. Jak wynika z treści księgi komisarskiej, i tak skład komisji nie był w pełni wystarczający do tego, aby skrupulatnie i rzetelnie wykonać wszystkie zalecenia zawarte w instrukcji. Stąd też wynikała konieczność posiłkowania się pomocniczymi urzędnikami ekonomicznymi. Niemniej jednak podzielenie się zespołu komisarskiego na mniejsze grupy z pewnością przyspieszyło prowadzone prace.

W instrukcji skierowanej do komisarzy zwanej „Instrumentum commissionis” zawarte zostały zadania, jakie postawiono do realizacji królewskim rewizorom. W pierwszej kolejności polecono im podjąć działania w celu zagwarantowania terminowych wpływów z samborskich dóbr stołowych do królewskiego skarbcza. W monarszym piśmie odnotowano, „że z niey [tj. ekonomii samborskiej] rathy kontraktem opisane od urodzonych administratorow punctualiter skarbu naszego nie dochodzą”²¹. Wielokrotnie w kontraktach z administratorami uwzględniano zapisy o terminowym regulowaniu dochodów, informując o konsekwencjach ich nieprzestrzegania, które niosły ze sobą ryzyko zerwania umowy. Z pewnością zdawał sobie z tego sprawę Jan Leonard Ebertz, w jego umowie o administrację ekonomii zamieszczono bowiem następujący zapis: „Jeżeliby zaś którekolwiek rathy w którymkolwiek roku na czas naznaczony a najdalej we dwie niedzieli po terminie rzetelnie y zupełnie do skarbu naszego nie wniósł, wolno będzie skarbowi naszemu tak samę ekonomią, iako y składy dolne z remanentami solnymi zaięchać, odebrać, y z kim się będzie podobało nowy kontrakt stanowić”²². Tym

²⁰ F. Leśniak, *Królewskie komisje inwentarzowe...*, s. 91, 100. O składach zespołów komisarskich rewidujących ekonomię samborską informują wykazy zawierające tytuły ksiąg będących wytworem ich działalności; por. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: BZNiO), rkps 1632/III, *Extrakt inwentarza ekonomii JKMcI Samborskiej przy odbieraniu na skarb JKMcI P[ana] N[aszego] M[iłościwego] od jw. jey mci pani Eleonory grafowej Nostyczowej, generałowej Wojsk JKMcI po uczynionych rewizjach in anno 1760 diebus Augusti spisany*, k. 248–250v; AGAD, AK, rkps III/232, k. 107–108.

²¹ BUL, rkps 516/III, *Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona*, k. 3.

²² AGAD, MK, *Lustracje*, dz. XVIII, rkps 79, k. 48–48v. Z kopii umowy datowanej w Wilanowie na 19 VII 1695 r. wynika, że „ekonomią samborską z miastami,

samym nie można wykluczyć, że jego zaniedbania w tym względzie zaważyły na decyzji o nieprzedłużeniu mu kontraktu na kolejne lata.

Z rewizji przeprowadzonej przez komisarzy wynikało, że na tragiczny wręcz stan dóbr ekonomicznych w końcu XVIII w. zasadniczy wpływ miały szkody wyrządzone przez skonfederowane oddziały wojskowe. Zniszczeń dopełniły późniejsze przemarsze wojsk, które „w niwecz tutejszą włość zrujnowały tak dalece, że nie mało poddaństwa wyjść y łany porzucić musiało”²³. W celu poznania skali dewastacji, jak i powodów w zaleganiu czynszu przez administratora, komisarzom polecono przeprowadzenie szczegółowej weryfikacji prowentów wpływających z dóbr ekonomicznych za ostatni rok, tj. od 1 VI 1697 do 1 VII 1698 r. Ocenę stanu ekonomii dokonać miano na podstawie inwentarzy, rejestrów dochodów, czynszów i wszelkich powinności poddanych, przy współpracy z pisarzami składowymi. Miało to pozwolić zorientować się w rzeczywistym stanie dóbr stołowych i ustosunkować się do zarzutów administratorów dotyczących pustoszenia podległych im majątności przez

kluczami, folwarkami, krainami, wsiami, poddanymi, czynszami, żupami, składami dolnymi [...] i wszystkimi innymi przynależnościami i pożytkami nic nie ujmując ani excipując”, oddano Ebertzowi w trzyletniąarendę na okres od 1 VII 1695 do ostatniego dnia czerwca 1698 r. W zamian zobowiązany został do zapłacenia sumy 200 tys. złp rocznie do skarbcza królewskiego, którą uiszczać miał w czterech ratach kwartalnych. Wspomnieć należy, że kontrakty skarbowe o dobra samborskie z drugiej połowy XVII i XVIII w. (w tym również wspomniana umowa z Janem Leonardem Ebertzem) dowodzą, że w omawianym okresie dominującą formą władania dobrami królewskimi była dzierżawa krótkoterminowa, oparta na ustalonym rocznym czynszu. Dlatego też z formalnego punktu widzenia zarządcy ekonomii samborskiej przysługiwało określenie dzierżawca. Niemniej jednak dokumentacja źródłowa informuje o zamiennym stosowaniu terminów administrator i dzierżawca w odniesieniu do gospodarzy omawianych dóbr, co wynikało nie z jednoznaczności terminologicznej, ale miało na celu podkreślenie dwoistości pełnionych przez nich funkcji. W samym kontrakcie z Ebertzem odnotowano wprawdzie, że ekonomię samborską postanowiono mu „za niniejszym contractem w administracją puścić”, po czym zawarto zapis „względem której arendy przez ten contract postanowioney pomieniony urodzony administrator”; por. AGAD, MK, Lustracje, dz. XVIII, rkps. 79, k. 48 oraz rkps 79, k. 102, 131, 312. Kontrakt arendowy z Gasparem Ernestem Blumenthałem na lata 1715–1718 zawiera zapis „o trzyletniej arendowej administracji”; por. AGAD, MK, Lustracje, dz. XVIII, rkps 80, k. 119. Administracja, zwana również zarządem do wiernych rąk (*ad fideles manus*), opierała się na wynagrodzeniu i szczegółowym rozliczaniu się ze skarbem królewskim z dochodów i wydatków. Podobną zamienną nomenklaturę terminologiczną stosowały władze skarbowe w odniesieniu do innych dóbr ekonomicznych; por. E. Stańczak, dz. cyt., s. 90; F. Leśniak, *Wielkorządcy...*, s. 43; A. Sucheni-Grabowska, dz. cyt., s. 74–76; I. Смуток, *Адміністратори Самбірської економії кінця XVI–XVIII ст.*, „Дрогобицький краєзнавчий збірник” 4, 2000, s. 351–355.

²³ BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 4, 20.

oddziały wojskowe. Poinstruowano także komisarzy, aby o wynikach przeprowadzanych czynności w tym zakresie poinformowali skarb królewskich tak szybko jak to tylko będzie możliwe²⁴.

Właściwa organizacja dóbr ekonomii samborskiej uzależniona była od stopnia zaangażowania się każdego z jej gospodarzy w sprawy powierzonego mu majątku oraz podległych mu mieszkańców. Z punktu widzenia skarbu królewskiego zasadniczym jego obowiązkiem było wywiązywanie się w sposób zadowalający z warunków określonych w kontraktach, zwłaszcza z tych gwarantujących terminowe wpływy do monarszego skarbcza²⁵. Dlatego też w instrukcjach dla komisarzy królewskich sporo miejsca poświęcono administratorom, ich działalności, spełnianiu funkcji gospodarczych i sądowniczych oraz trosce o powierzony im majątek. Sprawowanie funkcji administratora wiązało się nieraz z różnego rodzaju nadużyciami, które odbywały się ze szkodą dla skarbu królewskiego czy mieszkańców miast i wsi ekonomicznych. Członkowie komisji skarbowych mieli więc za zadanie nie tylko rozliczać generalnych zarządców dóbr stołowych z realizacji ich obowiązków określonych w umowach, ale również przestrzegać ich przed podejmowaniem bezprawnych i szkodliwych działań, jak chociażby pobieranie podatków, co leżało w kompetencjach urzędników zamku samborskiego²⁶.

Gwarantem stałości dochodów królewskiego skarbcza była przede wszystkim integralność dóbr stołowych Samborszczyzny. Mając to na uwadze, wielokrotnie obwarowywano administratorów w kontraktach skarbowych koniecznością rewindykacji obszarów ekonomicznych, „co tak dawno, jako i świeżo od tey oekonomiey naszej odpadło”²⁷. Właściwa ochrona granic i dochodów dóbr stołowych była nieraz przedmiotem zainteresowania uczestników obrad sejmu Rzeczypospolitej. W konstytucji sejmu warszawskiego z 1677 r. w punkcie zatytułowanym „Oekonomia Samborska” odnotowano: „Mając osobliwy wzgląd na ekonomię samborską, która wielkimi krzywdami od sąsiad bliskich et intra vis cera

²⁴ Tamże, k. 4–5.

²⁵ F. Leśniak, *Wielkorządcy...*, s. 246.

²⁶ BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 5, 8.

²⁷ AGAD, MK, Lustracje, dz. XVIII, rkps 78, k. 78, 105. W umowie z 1656 r. o oddaniu w dzierżawę ekonomii samborskiej Stanisławowi Skarszewskiemu zawarto następujący zapis: „A jeśliby co tak dawno, jako i świeżo od tey oekonomiey naszej odpadło, powinien to przyrzeczony urodzony arendarz nasz iure vindicare, wzięwszy z cancellariey naszej mandat, na tych, którzy dóbr oekonomiey naszej niesłusznie zażywają, także z tym, którzy ad malam informationem privilegia świeże na dobra oekonomiey naszej poupraszałi, które my pro cassatis deklarujemy, y aby tym donatariuszom intromissiey y possessiey bronił, zlecamy”.

też ekonomii mieszkających, prawie zawsze zostaje oppressa, z ką wielkie ponosi umniejszenie procentów do stołu naszego należących”²⁸. Zarówno sejmującym stanom, jak i zwierzchnikom w skarbie nadwornym zależało na wszczęciu starań o odzyskanie majątków i dochodów utraconych przez poprzednich administratorów, które „w cudzych rękach i possessiey zostają”. W końcu XVII w. dotyczyły one zwłaszcza czterech kluczy ekonomicznych (babińskiego, medynickiego, ulickiego i zadniestrzańskiego, określanego w źródle mianem zadniestrskiego), bezprawnie użytkowanych bez kontraktów skarbowych bądź przejętych siłą, jak klucz babiński najechany przez Mikołaja Gidzińskiego, cześnika lwowskiego. Otrzymałszy reskrypt na jedną wioskę, najechał on i zagarnął wszystkie dochody tego klucza, obejmujące roczne zbiory i zgromadzone zboże pod zimowy i wiosenny zasiew²⁹. Dyspozycje z instrukcji obejmowały opisanie wszelkich strat ponoszonych w związku z tym przez skarb i poddanych królewskich, które miały stać się podstawą do podjęcia działań przez instygatora koronnego. Natomiast uporządkowanie stosunków własnościowych i rozpatrywanie wnoszonych skarg miało się dokonać na podstawie przywilejów nadanych dzierżawcom i wójtom, którzy dokumenty potwierdzające ich specjalne uprawnienia zobowiązani byli okazać przedstawicielom króla. Poinstruowano lustratorów o konieczności zdania relacji z kontroli miasta Sambora i procentów miejskich. W związku z realizacją zadań określonych w instrukcji zarządzano od nich także informacji na temat bezprawnie użytkowanych gruntów i lasów królewskich przez chłopów, których nieruchomości sąsiadowały z dobrami ekonomicznymi³⁰.

Z analizy materiału źródłowego wynika, że instrukcję dla reprezentantów króla spisano 28 V 1698 r. Sporządzono ją w Warszawie rękami Piotra Kczewskiego, chorążego malborskiego i pisarza pokojowego Jego Królewskiej Mości oraz Jana Wołczyńskiego, stolnika mielnickiego i pisarza skarbowego³¹.

W dalszej części rękopisu znajdujemy wykaz czynności z przebiegu pracy komisarzy, zazwyczaj zgodnie z kolejnością zaleceń zawartych w instrukcji. Ujęte zostały w czternaście punktów, w których

²⁸ VL, t. 5, s. 240.

²⁹ BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 6, 13; E. Stańczak, dz. cyt., s. 60; *Urzednicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka)*. Spisy, oprac. K. Przyboś, Wrocław 1987, nr 809.

³⁰ BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 6–8.

³¹ Tamże, k. 4.

uwzględniono opinie i sugestie rewizorów na temat możliwości podniesienia dochodów z dóbr ekonomicznych i przeciwdziałania praktykom, które przynosiły szkodę dla skarbu nadwornego. W pierwszej kolejności członkowie komisji przystąpili do kontroli rachunków finansowych przeszłego administratora, który przekazał na ich ręce rozliczenia „intrat, percept y prowentów” za okres od 1 VII 1697 do 1 VI 1698 r. W tym celu zweryfikowali dokumenty, przejrżeli kontakty dzierżaw, umowy czynszowe oraz rejestry produkcji solnej w żupach samborskich. W czynnościach tych wspomagali ich pisarze prowentowi, żupni i składowi. Z analizy dokumentacji skarbowej wynikało, że administrator Jan Leonard Ebertz zalegał ze spłatą do skarbu królewskiego kwoty 50 tys. złp, którą nakazano mu niezwłocznie zwrócić. Z racji tego, że wskazana przez niego kwota 12 tys. złp, jako zaległość z tytułu pobieranych czynszów gromadzkich, była niemożliwa do zweryfikowania z powodu czasu, w którym dokonywano rewizji (miesiące letnie były okresem intensywnych prac polowych, które uniemożliwiały stawienie się gromadom przed oblicze komisarzy), komisja wyznaczyła Kazimierza Gruszewicza do zbadania wysokości czynszów we wszystkich kluzczach i krainach, a następnie zdania z tego pisemnej relacji. Reprezentanci władz podskarbiowskich zobowiązali Ebertza do tego, aby część z zaległości skarbowych (6 tys. zł) przekazał lwowskiemu konwentowi Wszystkich Świętych oraz staroście chełmskiemu (12 tys. zł)³².

Z przedstawionej przez administratora dokumentacji skarbowej sporządzili komisarze także wykaz wpływów oraz zaległości w nieodebranych prowentach za ostatni rok. Kasę ekonomiczną powiększały przede wszystkim zyski ze sprzedaży soli. Dłuższa była natomiast lista trudności w egzekwowaniu należności skarbowych. Dotyczyły one m.in. zalegających wpłat od dzierżawców klucza kupnowskiego, uluckiego, waniewskiego, zadniestrzańskiego i najechanego przez cześnika lwowskiego klucza babińskiego, nieuiszczenia czynszów z arend miejskich i żupnych oraz pieniędzy z sądów zborowych. Szczególnie dotkliwe z punktu widzenia skarbowości ekonomicznej były straty powstałe w związku z zapotnieniem statków przewożących beczki soli i podtopieniem składów, w których je magazynowano³³. Komisarze odnotowali, że na statkach podskarbiego wielkiego koronnego zatoneło 305, chorążego sanockiego 163, majora Gałęckiego 243 i niejakiego Płońskiego 300 beczek soli. Razem z utraconą solą transportowaną drogą rzeczną przez frochtarzy jej wartość obliczono na 4638 złp. W składzie sośnickim straty z powodu podtopienia

³² Tamże, k. 9–12.

³³ Tamże, k. 11.

561 beczek soli oszacowano natomiast na 1963 złp 15 gr (licząc po 3,5 złp za beczkę), w żupie modryckiej zaś każdą z 538 podtopionych beczek komisja wyceniła na 2 złp (razem 1076 złp)³⁴.

Opóźnienia w odbieraniu prowentów skarbowych spowodowane były także szkodami odnotowanymi na gruntach krain ekonomicznych. Wynikały one głównie z nieurodzajów, klęsk elementarnych i wrogich najazdów na dobra stołowe³⁵. Niekorzystnie na dochodach skarbowych odbijały się też problemy związane z wydobywaniem solanki, jej szeroko rozumianą obsługą i zbytem. W materiale źródłowym odnotowano, że dotyczyły one „niedorobienia soli, której kwotnicy nie wydali według contractu defalki”. Trudno z tego zapisu wywnioskować, czy niewyrobienie norm soli przeznaczonej na zbyt wynikało z braku właściwego nadzoru organizacyjnego i technicznego w jej wydobywaniu, warzeniu czy pakowaniu. Niemniej jednak straty z tego powodu sięgnęły 9 tys. złp, a łączna suma wszystkich zaległości w dochodach ekonomii wyniosła – według rewizorów – 66 775 złp³⁶.

W punkcie zatytułowanym „De statu moderno oekonomiey y prowentów iey” przedstawiono opinie komisarzy o stanie ekonomii, który określony został jako nędzny i mizerny. Wpływ na to miały lata nieurodzaju oraz przemarsze wojsk i związane z nimi rabunki i rekwizycje, które nasiliły proces zbiegostwa wśród ludności chłopskiej. Wyniszczający okazał się wspomniany najazd cześnika lwowskiego. Podkreślić należy, że przypadki uszczuplania dóbr stołowych w drodze najazdów bądź ich bezprawnego użytkowania zarejestrowano także w innych ekonomiach, zarówno koronnych, jak i litewskich³⁷. Skutki tych działań spowodowały, „iż ta ekonomia w roku terażniejszym zupełnej do skarbu J. K. M. przynieść nie może intraty”³⁸. Zdaniem inspektorów uchronienie ekonomii od przemarszów żołnierskich i związanych z nimi wydatków hibernowych oraz uregulowanie dochodów z browarów, karczem

³⁴ Tamże.

³⁵ A. Gliwa, *Kraina upartych niepogód. Zniszczenia wojenne na obszarze ziemi przemyskiej w XVII wieku*, Przemysł 2013; tenże, *Wykaz zniszczeń we wsiach i miastach ziemi przemyskiej po najeździe tatarskim z 1672 roku*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 13–14, cz. 1–2, 2003–2004, s. 129–184; M. Horn, *Epidemie chorób zakaźnych na Rusi Czerwonej w latach 1600–1647*, „Studia Historyczne” 11, 1968, z. 1, s. 13–31; J. Motylewicz, *Miasta ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVII i XVIII wieku*, Przemysł–Rzeszów 1993, s. 12–19.

³⁶ BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 11–12.

³⁷ E. Stańczak, dz. cyt., s. 63–65.

³⁸ BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 13.

i młynów przywrócić miało stabilność dochodów skarbowych w najbliższych latach. W celu zagwarantowania prowentów zalecano także właściwszy nadzór prac w folwarkach i żupach, jak również stosowanie zabiegów melioracyjnych w uprawie zbożowej³⁹.

Komisarze realizowali swoje uprawnienia w stosunku do żup solnych⁴⁰. W ich kompetencjach leżała poprawa funkcjonowania i zarządzania kopalniami, kontrola procesu wydobywania i transportu soli, pracy personelu żupnego (żupników, podżupników, pisarzy, kwotników, frochtarzy) i rachunków finansowych. Przeprowadzili także szczegółową inspekcję majątku pod kątem poznania kondycji budynków gospodarczych oraz wyposażenia w narzędzia i sprzęt konieczny do pracy w kopalniach. Tak szczegółowa analiza pozwalała z jednej strony na rzetelną ocenę dochodowości ruskich salin, z drugiej zaś była podstawą do podjęcia niezbędnych prac inwestycyjnych i remontowych. Dlatego też nie bez powodu zagadnienie gospodarki solnej kilkakrotnie pojawia się w różnych częściach analizowanego rękopisu. W instrukcji zawarto dyspozycję, aby komisarze podjęli działania w celu przyspieszenia spławu soli przetrzymywanej na statkach. Konkretne zalecenia skierowano wobec frochtarzy, trudniących się spławem soli na podstawie kontraktów z żupami⁴¹. Zarzucono im transportowanie statkami prywatnej soli razem z beczkami soli skarbowej, które to działania były wbrew prawu i dawnym zwyczajom. W obawie przed przeciążeniem statków i możliwością zatopienia ładunków nakazano przestrzeganie ustalonej normy obejmującej 30 beczek na jedną sztukę. W realizacji tych zaleceń istotną rolę przypisano strażnikom przy komorach, których zobowiązano do konfiskowania bezprawnie spławianej soli, oraz przyszłemu administratorowi, któremu polecono, „aby pro singularis prudentia lepszej okolo tey defluitathey porządek wprowadził, gwałtownego ładowania y zabierania ze składów soli zabronił”⁴².

W punkcie „Zatamowanie przeszkód w warzeniu y vendithey soli” przedstawiono problemy salin związane z warzeniem i sprzedażą soli, oparte na relacjach z oficjalistami żupnymi. Dotyczyły one żup starostwa drohobyckiego w Modryczu i Nahujowicach. Pierwsza z nich uzurpowała

³⁹ Tamże, k. 13–14.

⁴⁰ Na obszarze ekonomii samborskiej funkcjonowało siedem żup (warzelni) solnych w: Drohobyczu, Starej Soli, Kołpcu, Modryczu, Nahujowicach, Sprynii i Bani Kotowskiej oraz składy solne w Torkach i Sońnicy; por. A. Kuczera, dz. cyt., s. 17–21; K. Czermeryński, *O dobrach koronnych w Rzeczypospolitej Polskiej*, Lwów 1870, s. 20.

⁴¹ J. Burszta, *Handel magnacki i kupiecki między Sieniawą nad Sanem a Gdańskiem od końca XVII do połowy XVIII wieku*, RDSG, t. 16, 1954, s. 184–186.

⁴² BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 15.

sobie prawo do posiadania drugiej panwi warzelniczej, natomiast w drugiej kwestionowano niekorzystny z punktu widzenia skarbu nadwornego sposób warzenia soli (zamiast formowania jej w bryły zwane tołpami warzoną sól pakowano w beczki). Z relacji rewizorów dowiadujemy się o zaleceniach dla nowego administratora w związku z nadużyciami ze strony dzierżawcy żup drohobyckich. Dotyczyły one m.in. zakazu przewozu do żup drewna z lasów drohobyckich i sprzedawania soli na kredyt. Szczególnie szkodliwe z punktu widzenia skarbowości nadwornej były działania starosty drohobyckiego, który „z osobna mając własny czeheryn⁴³, przeciwko prawo i zwyczajowi sól z niego w beczki bić karze”. W dalszej części przestrzeżono administratorów, członków personelu żupnego, pisarzy składowych i strażników, aby konfiskowano wszelką transportowaną sól nie pochodzącą z żup ekonomicznych⁴⁴.

Rewizja żup solnych była także okazją do wysłuchania skarg na dzierżawców kopalni i personel nadzorczy. Urzędnicy żupni donieśli komisarzom o działaniach donatariuszów odbywających się ze szkodą dla zarządu salin w Samborze. Dotyczyły one utrudnień w egzekwowaniu przed administrację zamkową czynszów oraz problemów z produkcją solną, jak chociażby przewozu drewna niezbędnego w procesie warzelnictwa czy transportu soli przeznaczonej na spław. Inspekcja ujawniła także nadużycia wobec mieszkańców pobliskich wsi zobowiązanych do świadczeń pańszczyźnianych względem żup. Chłopi ze wsi Kołpiec uskarżali się na wzrost powinności z tytułu wożenia drewna tylko z lasów drohobyckich i wzrost opłat na rzecz tamtejszego starostwa, które zwiększono z 4 do 60 zł rocznie. Podkreślono przy tym, że w innych lasach ekonomii dostać mogli drewno po znacznie niższej cenie. Innym powodem zażaleń gromady kołpeckiej był wzrost pensji dla tamtejszego podstarościego i pisarza. Komisarze przestrzegli przyszłego administratora, „aby upomniał się serio tey krzywdy poddanych y czynić iey więcej nie dopuszczał”⁴⁵.

W toku przeprowadzonych czynności inspekcyjnych ujawniono przypadki zalegania z opłacaniem hiberny, podatków i składek skarbowych przez arendarzy części dóbr stołowych. Dotyczyło to dzierżawców wsi Teraszow w krainie gwozdeckiej i Radelic w kluczu medynickim⁴⁶. Z takimi

⁴³ Czeheryn – mniejsza żelazna panew używana do warzenia soli tołpiastej, czyli bryłowatej w mniejszych lub większych kawałkach; J. Rutkowski, *Z dziejów żup ruskich za Zygmunta Augusta*, Lwów 1925, s. 12–13; tenże, *Podział dochodów w żupach ruskich za Zygmunta Augusta*, Poznań 1927, s. 38–39.

⁴⁴ BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 15.

⁴⁵ Tamże, k. 30–31.

⁴⁶ Tamże, k. 31.

sytuacjami zwierzchność zamkowa spotykała się bardzo często. Równie niekorzystnie dla kasy skarbowej było użytkowanie gruntów ekonomicznych na podstawie bezprawnie uzyskanych królewskich reskryptów. W ten sposób pobierał dochody chorąży żytomierski z naddniestrzańskich łąk i pastwisk w kluczu medynickim, które – jak orzekli komisarze – „z dawna do inwentarza oekonomicznego należało”⁴⁷. W obu przypadkach poinstruowano przyszłego administratora o konieczności windykacji należnych skarbowi prowentów.

Szczegółową kontrolą objęli członkowie zespołu komisarskiego tzw. libertacje, czyli zwolnienia poddanych z części opłat skarbowych lub innych obowiązków feudalnych. Dotyczyły one głównie pogorzalców ekonomicznych. Zachowany materiał źródłowy pozwala stwierdzić, że tego rodzaju pomoc (łącznie z folgami) była nieraz stosowana przez władze podskarbiowskie. Klęski elementarne, nieurodzaje i epidemie chorób zakaźnych nawiedzające dobra stołowe Samborszczyzny w XVIII w. znalazły odbicie w licznych prośbach o pomoc kierowanych do Kamery. Dotyczyły ona w przypadku pożarów możliwości nieodpłatnego pobrania drewna z lasów ekonomicznych do wystawienia bądź reparacji chłopskich zabudowań mieszkalnych i gospodarczych, chrustu do celów opałowych oraz rekompensaty w postaci zboża pod zasiew i wyżywienie⁴⁸. Z materiału źródłowego wynika, że komisja samborska w 1698 r. nie miała możliwości pozyskania dostatecznych informacji o skutkach klęsk żywiołowych nawiedzających grunty chłopskie z powodu nieobecności administratora i zarządców ekonomicznych. Kierowane do niej skargi ludności wiejskiej należało rzetelnie rozpatrzyć w drodze konfrontacji z relacjami gospodarza majątności i dzierżawców poszczególnych kluczy, krain i wsi. Dlatego też zobligowano przyszłego administratora, „izby słuszną in fundo tych libertati uczynić kazał verifikatią według exigentey inwentarza i samej słuszności z niemi postąpił”⁴⁹.

Centralnym władzom skarbowym zależało zarówno na wykryciu przez komisarzy wszelkich działań i nadużyć powodujących szkody dla królewskiego skarbcza, jak i na wskazaniu konkretnych zaleceń w celu poprawy kondycji dóbr stołowych, które gwarantować miały określone w kontraktach dochody. Odpowiedzialnym za to był także każdorazowy administrator, stąd też wielokrotnie pojawiające się na kartach analizowanej księgi instrukcje i wytyczne kierowane pod jego adresem. Szczególna jego rola uwidaczniała się we właściwym zarządzaniu żupami solnymi i zasobami

⁴⁷ Tamże, k. 32.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże.

produkowanej w nich soli, która była źródłem ogromnych zysków. Część dochodów żupnych, zgodnie z królewskimi nadaniami, oddawano corocznie zasłużonym ludziom i instytucjom kościelnym, urzędnikom ziemskim i pracownikom żup w ramach pensji dożywotnich (tzw. jurgieltów)⁵⁰. Potęgę ekonomiczną żup królewskich osłabiały także pensje (pieniężne i solne), którymi opłacano urzędników aparatu administracyjnego. Nazwiska osób i instytucji obdarowywanych pensjami, wraz z określeniem ich wysokości, odnotowywane były w wykazie zwanym pensjonarzem. Kontrola komisarzy królewskich ujawniła zaniedbania ze strony byłych administratorów, którzy zwykli wypłacać niektóre wynagrodzenia ponad ustalone kwoty⁵¹. Dlatego też poprawiono dawny pensjonarz i uzupełniono o nowe roczne pensje, przekazując dla informacji przyszłego gospodarza ekonomii. Zgodnie z jego treścią najbardziej była nimi obciążona kopalnia w Starej Soli. Zapisano na niej rocznie 352 beczek soli dla m.in.: kapituły przemyskiej i tamtejszych księży, sędziego i podsędka przemyskiego, pisarza ziemskiego, podstarościego i sędziego grodzkiego, podstarościego i dzwonnika starosolskiego. Także znaczna część pochodzących z niej dochodów pieniężnych (742 złp 18 gr) przeznaczona była m.in. na rzecz kościoła samborskiego i tyrawskiego, opłacanie altarzysty i bakałarza starosolskiego, organisty, szpitala i pracowników warzelni. Z kolei z żupy drohobyckiej przeznaczano rocznie 158 beczek na rzecz kapituły lwowskiej, podstarościego samborskiego, pisarza prowentowego i aktowego. Komisarze uzupełnili dotychczasowy pensjonarz o nowe wydatki, obciążające dochody żupne liczbą 310 beczek i kwotą 6800 złp, z czego najwięcej, bo 200 beczek soli i 6 tys. złp, przypadło ksieni konwentu lwowskiego reguły św. Benedykta⁵². Zadaniem Konstantego Wapowskiego było corocznie wypłacanie pensji wszystkim wymienionym beneficjentom. Niezwłocznie miał również zawiadomić władze skarbowe w sytuacji, gdyby zgłosiły się do niego osoby z reskryptem o dożywotnie pensje, które nieujęte zostały w przekazanym mu pensjonarzu⁵³.

⁵⁰ A. Osuchowski, *Gospodarka solna na Rusi halickiej od XVI do XVIII wieku*, Lwów 1930, s. 12–13.

⁵¹ BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 33. Wykaz beneficjentów pobierających pensje pieniężne i solne z dochodów dóbr ekonomii odnotowano m.in. w inwentarzu z 1760 r.; por. BZNiO, rkps 1632/III, Extrakt inwentarza ekonomii JKMcI Samborskiej przy odbieraniu na skarb JKMcI P[ana] N[aszego] M[iłościwego] od jw. jey mci pani Eleonory grafowej Nostyczowej, generałowej Wojsk JKMcI po uczynionych rewizjach in anno 1760 diebus Augusti spisany, k. 240v–241.

⁵² BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 33–34.

⁵³ Tamże, k. 35.

Zgodnie z zaleceniami zawartymi w monarszej instrukcji członkowie zespołu komisarskiego dokonali także rewizji innych królewskich nadań w dobrach ekonomicznych. W związku z tym stawili się przed nimi beneficjenci indywidualni i zbiorowi, osoby świeckie i duchowne, chcące uzyskać confirmację dotychczasowych przywilejów, a nieraz także poszerzyć ich zakres. Stanowisko komisarzy uzależnione było od przedstawienia wiarygodnych dokumentów gwarantujących specjalne uprawnienia, które następnie weryfikowano z aktami skarbowymi (inventarzami, lustracjami, księgami komisarskimi). Z powodu braku w dokumentacji zamkowej dyspozycji o przywileju na 13 beczulek soli dla cystersów z konwentu sulejowskiego nie przedłużono duchownym prawa do darmowej soli, pomimo przedstawienia przez ich rzekomych do tego praw na podstawie dokumentów z 1176 i 1279 r.⁵⁴ Podobnie odmówiono ks. Kazimierzowi Dagobertowi, plebanowi staromiejskiemu, prawa do wolnego szynku gorzałki. Spowodowane to było tak nieprzedstawieniem odpowiednich dokumentów na propinację, jak i tym, że żaden z wcześniejszych duchownych nie korzystał z takiego prawa⁵⁵. W tym przypadku wydaje się, że odmowna decyzja rewizorów podyktowana była przede wszystkim troską o dochody zwierzchności zamkowej, gdyż każda karczma, poza skarbową, stanowiła konkurencję w dochodowym handlu napojami alkoholowymi.

Zdarzało się także, że komisarze, zapewne za wcześniejszą zgodą władz podskarbiowskich, poszerzali dotychczasowe uprawnienia poddanych do korzystania z procentów ekonomicznych. Szczególnymi łaskami króla cieszyli się bernardyni samborscy, którym potwierdzono prawo do m.in. „żyta kłód⁵⁶ dziesięć, pszenicy kłód dziesięć, baranów piętnaście, wieprzów sześć, soli puł kłody, masła fasek, serów kop cztery, kasze tatarskiej kłód dwie, grochu kłód dwie”⁵⁷. Również pozytywnie odniesiono się do ich supliki o straty z tytułu pobierania zboża z dochodów ekonomii, co zrekompensowano zwiększeniem pensji z 1200 do 2000 złp, którą miano im punktualnie wypłacać w ratach kwartalnych⁵⁸. Roczna pensję

⁵⁴ Tamże, k. 37–38.

⁵⁵ Tamże, s. 38.

⁵⁶ Kłoda – dawna miara ciał sypkich równa 4 korcom, ok. 120 l; por. A. Kuczera, dz. cyt., s. 17.

⁵⁷ BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 39.

⁵⁸ Tamże, k. 40. Kontrakt o dzierżawę ekonomii samborskiej z 1695 r. zawiera zapis o pensjach rocznych dla bernardynów samborskich (1200 złp), zakonnicy konwentu lwowskiego św. Benedykta (200 beczek), zakonnicy konwentu samborskiego św. Brygidy (50 beczek); por. AGAD, MK, Lustracje, dz. XVIII, rkps 79, k. 48v.

w postaci 60 beczek soli z żupy spryńskiej przyznali komisarze także Piotrowi Winnickiemu, podczaszemu podolskiemu. Była to rekompensata za szkody wyrządzone przez poddanych królewskich w jego dziedzicznych majątnościach w czasie przewożenia drewna do Spryny i przejazdów do zamku samborskiego⁵⁹.

Analizowany materiał źródłowy dowodzi, że rewizorzy posiadali uprawnienia do ingerowania w obsadę stanowiska pisarza aktowego (zamkowego). Prowadził on księgi, bieżącą dokumentację i korespondencję sądu zamkowego⁶⁰. Działał w imieniu podskarbiego nadwornego jako naczelnego zarządcy dóbr stołowych, przez którego był powoływany (w okresie saskim powoływany był przez Komisję Skarbową zwaną potocznie Kamera). Wydaje się, że pełniący funkcję pisarza Stanisław Walkiewicz należycie wywiązywał się ze swoich obowiązków, dbając o interesy ekonomii, skoro komisarze zachowali go przy sprawowanym stanowisku z rocznym wynagrodzeniem 700 złp⁶¹. Prawo mianowania pozostałych członków zespołu urzędniczego i personelu pomocniczego zagwarantowane było administratorom (dzierżawcom) w kontraktach skarbowych.

Szczegółową kontrolą ze strony komisarzy objęte zostały lasy ekonomiczne, które podporządkowane były Urzędowi Nadwornemu Łowieczkiemu⁶². Pozyskiwano z nich ogromne ilości drewna niezbędnego do warzenia soli, czym zajmowała się głównie ludność mieszkająca w okolicy żup w ramach powinności pańszczyźnianych. Centralnym instytucjom skarbowym zależało na posiadaniu sprawnej administracji czuwającej nad właściwą eksploatacją kompleksów leśnych. Dawano temu niejednokrotnie wyraz w czasie zawierania umów z administratorami. Przypomniała o tym obowiązkowi także Janowi Ebertzowi, umieszczając w jego kontrakcie o ekonomię samborską z 1695 r. następujący zapis: „Budynki przy tym poprawować, y sarta tecta conseruare każe, na co my wolnego lassów do tey ekonomie należących, y do potrzeby warzenia soli używania pozwalamy, z ochroną jednak aby żadnych do pustoszenia, tak przez swoich poddanych, iako y od postronnych nie było okazyey”. Szczególna rola w ochronie zasobów królewskich lasów przypadła leśniczom, co wyrażono słowami: „Granic także w lasach, borach y gruntach leśniczych strzec będą, żeby oderwanie gruntów naszych ekonomicznych przez

⁵⁹ AGAD, MK, Lustracje, dz. XVIII, rkps 79, k. 40; W. Osuchowski, dz. cyt., s. 32–33.

⁶⁰ F. Leśniak, *Wielkorządcy...*, s. 48.

⁶¹ BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 40–41; AGAD, AK, rkps II/28a, k. 265.

⁶² E. Stańczak, dz. cyt., s. 53; A. Kuczera, dz. cyt., s. 17–19.

ten czas nie stało się”⁶³. Ponadto leśnicy, zgodnie ze składaną przysięgą, zobowiązani byli informować zwierzchność zamkową o wszelkich wykroczeniach i szkodach w królewskich lasach⁶⁴.

Rewizja lasów dóbr samborskich w 1698 r. była odpowiedzią na dochodzące do dworu monarszego informacje o szkodach wyrządzanych przez okolicznych chłopów. Z relacji leśniczych wynikało, że najbardziej ucierpiały lasy starosolskie i medynickie. Zdaniem komisarzy zalecenia polegające na rzetelniejszej ochronie obszarów leśnych przez ich dzierżawców były niewystarczające. Jakkolwiek wyrazili konieczność poszukiwania lepszych sposobów zabezpieczenia lasów przed grabieżami, to jednak ich zalecenia ograniczyły się wyłącznie do słownego apelu do administratora. Przestrzegli także poddanych ekonomii, aby pod karą konfiskaty zaprzęgów podwodowych drewno z lasów starosolskich wozili wyłącznie do żup królewskich⁶⁵.

Na czas przeprowadzanych rewizji komisarze królewscy przejmowali część kompetencji i prerogatyw przypisanych administratorowi. W związku z tym w gronie lustrowanych obiektów znalazł się Sambor z jego dochodami, prawami i przywilejami. Do przeprowadzenia rewizji dokumentacji miasta mianowano Walentego Arcemberskiego, dworzana królewskiego, i Gabriela Winnickiego, podczaszego przemyskiego, którzy swoje prace wykonywali w samborskim ratuszu. O jej wynikach informuje „*Condescensia commissariorum deputatorum ad pretorium*”, w której w kilku punktach zawarto supliki przedmieszczan przeciwko magistratowi miasta. Dotyczyły one m.in. zbyt wysokich podwód, niesłusznie nakładanych podatków, nadzwyczajnych opłat uiszczanych przy obieraniu urzędników miejskich (np. landwójtów), zwalniania członków magistratu z płacenia podatków czy zbyt wysokiej hiberny. Jakkolwiek zdaniem komisarzy niektóre pretensje nie znalazły uzasadnienia, jako że

⁶³ AGAD, MK, Lustracje, dz. XVIII, rkps 79, k. 49v.

⁶⁴ BUL, rkps 510/III, k. 9. Informuje o tym jurament Kazimierza Drużynskiego leśniczego starosolskiego z 17 VII 1737 r. następującej treści: „Ja Kazimierz przysięgam Panu Bogu Wszzechmogącemu w Trójcy Świętej Jedynemu, iż zostawszy leśnym lasów J.K.M. starosolskich z dyspozycji Wielmożnego Jm Pana Jana Bukowskiego [...] administratora żup krakowskich, ekonomii samborskiej y sandomierskiej J.K.M. z powinności funkcji mnie powierzonej ruiny lasów Buczowa y Lewdry całości y ruiny przestrzegać będę. Bez asygnacji zamkowej żadnego by najmniejszego drzewa mieszczanowi lub przedmieszczanowi, przyjacielowi lub też znajomemu w cale nikomu nie wydam ani przedam. Jeżeliby kto przez gwałt chciał te lasy rujnować y wycinać do zamku jako najprędzej doniosę. Tak mi Pani Boże dopomóż y niewinną męką Syna Swego”.

⁶⁵ BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 28.

były niezgodne z prawem, to jednak przestrzeżono magistrat miasta przed podejmowaniem czynności przeciwko „dawnym prawom i zwyczajom”⁶⁶.

Komisarze w imieniu króla, będącego formalnym właścicielem ekonomii samborskiej, dokonali kontroli majątku pod kątem prowadzonej w niej działalności gospodarczej. W tym celu przejrzeni kontrakty na arendy browarów, karczem i młynów. Wykazały one poważne naruszenia związane z produkcją i wyszynkiem napojów alkoholowych, zwłaszcza z udziałem przedstawicieli duchowieństwa. Wartościowy z badawczego punktu widzenia jest fragment księgi zatytułowany „Supplement ordinaty do lepszego in posterum porządku”. Zawarto w nim dwanaście punktów, w których komisarze odnosili się do działań uszczuplających dochody z samborskich dóbr stołowych. Przypomniano w nich przysięszemu gospodarzowi dóbr o konieczności ochrony prowentów ekonomicznych przed duchownymi, sołtysami i wójtami, którzy „nad dawny zwyczaj” uzurpowali sobie prawo do sprzedaży trunków. Szczególnej kontroli administratora polecono arendy karczem w Dublanach i Starym Mieście. Zwrócono mu także uwagę na konieczność naprawy dzierzawionych młynów, których zły stan przekładał się na niższe dochody. W odpowiedzi na zarzuty poddanych pod adresem sołtysów i popów, którzy bezprawnie użytkowali grunty gromadzkie, nakazano administratorowi dokonać lustracji posiadłości chłopskich w kluczach i krainach ekonomii. W sytuacji gdyby „cokolwiek się więcej takowych osób znajdowało nad specyfikacją w przywileju, tych aby z wolnictw, sołtystw y popostw zganiać a na gromadzkie grunta przesadzać kazał”⁶⁷.

Na stanie dóbr królewskich niekorzystnie odbijały się pożyczki zaciągane przez ich mieszkańców. Zagadnienie długów w dobrach ekonomii samborskiej zostało szczegółowo opisane przez Romana Rybarskiego. Powstawanie długów gromadzkie łączył on z rozwinięciem się odpowiedzialności zbiorowej gromady za ponoszone przez nią ciężary i zobowiązania feudalne. Według tego historyka wspólnoty gminne nie zaciągały pożyczek na budowę domostw, naprawę dróg czy inne inwestycje gromadzkie. Powodem ich zadłużenia była niemożność terminowego uregulowania spoczywających na jej członkach powinności i podatków⁶⁸. Komisarze królewscy interweniowali w sprawie długów gromadzkie dopiero wówczas, gdy zadłużenie osiągało znaczne rozmiary, co odbijało się negatywnie na interesach skarbu i groziło niewypłacalnością. Szkodliwość tego procederu w dobrach ekonomii polegała na tym,

⁶⁶ Tamże, k. 10–12.

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ R. Rybarski, *Kredyt i lichwa...*, s. 5.

że szlacheccy kredytodawcy w sytuacji nieotrzymania zaciągniętego długu najeżdżali grunta poddanych króla i siłą egzekwowali finansowe należności. Dlatego też w trosce zarówno o stan majątności ekonomicznych, jak i najuboższych jej mieszkańców zakazano chłopom zaciągania długów pod zastaw gruntów bez zgody przysiężnych i urzędu zamkowego⁶⁹. Innym powodem zarządzeń władz skarbowych w kwestii polityki kredytowej były towarzyszące im nadużycia, np. nadmierny wyzysk chłopów ze strony wierzycieli, wynikający z wysokości oprocentowania⁷⁰. Z tego powodu komisarze określili maksymalną prowizję od udzielonego kredytu, która nie mogła przekroczyć 10% całej jego wartości⁷¹. Rozporządzenia rewizorów były wyrazem praktycznego dbania o chłopów ekonomicznych, gdyż niemożność spłaty kredytów prowadziła do ruiny gospodarstwa poddanych, nasilając proceder zbiegostwa⁷².

Do obowiązków członków komisji skarbowej należało sprawowanie jurysdykcji sądowej na terenie monarszych dóbr stołowych, czyli przewodniczenie „sądowi komisarskiemu Jego Królewskiej Mości” i apela cyjnemu dla mieszkańców miast, wsi i żup solnych. Zakres rozpatrywanych przez nich spraw był nader zróżnicowany. W punkcie „Względem rozsądzenia spraw” komisarze tak określili swoje kompetencje sądow nicze: „abyśmy pretensje przeszłego JM. Pana administratora do poddanych y wzajemnie poddaństwa do niego, także między panami woytami y poddanymi zachodzące qverimonie y krzywd rozsądzili”⁷³.

Wydane przez sąd rozporządzenia w sprawach spornych zajmują znaczną część omawianego rękopisu, co pozwala stwierdzić, że reprezentanci króla sporo czasu poświęcili na sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości. Nie stanowią one bynajmniej wszystkich rozpatrzonych przez komisarzy spraw, co siłą rzeczy uniemożliwiało niewiele ponad miesięczny czas ich pracy w ekonomii. Dlatego też wiele wniesionych pozwów pozostawiono do rozstrzygnięcia zwierzchności zamkowej. Postępowanie sądowe miało charakter inkwizycyjny, gdzie strony sporu uczestniczyły w postępowaniu oraz przedstawiały dowody i świadków. Czynności procesowe kończyły się wydaniem orzeczenia, zwanego najczęściej dekretem. Od reprezentantów króla wymagano bezstronności, uczciwości, rzetelności,

⁶⁹ BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 31.

⁷⁰ R. Rybarski, *Kredyt i lichwa...*, s. 27.

⁷¹ BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 31.

⁷² E. Stańczak, dz. cyt., s. 157.

⁷³ BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 31.

a przede wszystkim sprawiedliwości w ferowaniu wyroków, co wyrażono w sentencji: „Każdy sędzia ma sędzić sprawiedliwie strony, by nie był od Chrystusa za nie osądzony”⁷⁴. Sędziowie mieli rozsądzać pretensje i skargi z udziałem administratorów, dzierżawców, wójtów, poddanych i wszystkich mieszkańców ekonomicznych. W przypadku wystąpienia nadużyć w sprawach poddaństwa i świadczeń feudalnych zobowiązani byli do rozstrzygnięcia ich zgodnie z postanowieniami „dawnych commissy”. Ujawnienie procederu bezprawnego podwyższania przez wójtów i administratorów czynszów i robocizn skutkowało ich abrogowaniem (zniesieniem, skasowaniem) i przywróceniem wielkości ciężarów feudalnych określonych w inwentarzach⁷⁵.

Rozpatrywane przez sąd komisarski sprawy cywilne były różnorodne pod względem rzeczowym. Wśród nich znalazły się spory o prawa do posiadania łąnów wolniczych, sołectw i wójtostw oraz wynikające z tego tytułu przywileje. Niepomyślnie zakończyła się sprawa dla braci Stanisława i Franciszka Nawujewskich z wniesionego przez nich powództwa o sołectwo we wsi Smolina, znajdujące się w posiadaniu Pawła Uruskiego i jego żony Ewy (z pierwszego małżeństwa Kropilnickiej). Komisarze potwierdzili prawo pozwanych do wspomnianego sołectwa, jako że Ewa wraz z pierwszym mężem najpierw otrzymała na nie przywilej⁷⁶. Prawo do połowy wójtostwa we wsi Hniły było powodem zatargu między Konstantym Zawadzkiem, podczaszym żytomirskim, a Bazylim Hnilańskim, rotmistrzem zamku samborskiego i jego synowcem Bazylim. Podczaszycy uskarżał się, że Hnilańscy zabraniali mu intromisji do pomienionego wójtostwa, mimo posiadania przywileju potwierdzonego przez króla w Krakowie 30 IX 1697 r. Jakkolwiek komisarze stwierdzili, że rozstrzygnięcie w tej sprawie z powodu jej natury leżało w kompetencji sądu nadwornego, wydanym dekretem konfirmowali prawo do połowy wójtostwa rotmistrzowi i jego bratankowi. Sąd postanowił także, aby do trzech niedziel zapłacili podczaszemu 500 złp jako rekompensatę za poniesione koszty w związku ze staraniami na otrzymanie przywileju oraz za jego „rycerskie” zasługi⁷⁷. Podobny konflikt toczono o prawo do trzymania wójtostwa w Biliczu⁷⁸.

Komisarze przypomnieli mieszkańcom dóbr stołowych o konieczności informowania administracji zamkowej o dokonywanych transakcjach

⁷⁴ BUL, rkps 513/III, Protokoły Komisji Samborskiej 1696, k. 2.

⁷⁵ BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 5.

⁷⁶ Tamże, k. 56.

⁷⁷ Tamże, k. 57–58.

⁷⁸ Tamże, k. 66.

handlowych, dotyczących zwłaszcza obrotu nieruchomościami. Powodem tego była sprawa sprzedaży trzech ćwierci kniaźstwa w Lininie, nabytego przez Mikołaja Mikulińskiego od braci Linińskich. Z racji tego, że kontrakt zawarty został bez pozwolenia zwierzchności zamkowej, „ponieważ ex antiquo usu tej ekonomiey wszystkie sprzedaże za konsensem zamku samborskiego stawać powinny”, bliższym do zakupu spornego gruntu uznany został Mikołaj Bachowski. Z materiału źródłowego wynika, że wyrok podyktowany był tzw. prawem sąsiedztwa, który dawał sąsiadom prawo pierwokupu nieruchomości przed osobami z innych wsi. Co więcej, Bachowski posiadał ziemie sąsiadujące ze spornym gruntem na mocy kontraktu zatwierdzonego jurysdykcją zamkową, w przeciwieństwie do Mikulińskiego. Wyrokiem tym komisarze chcieli także uchronić wieś przed oddawaniem jej części w posiadanie różnym szlachcicom⁷⁹.

Przedmiotem rozstrzygnięć sądu komisarskiego były również sprawy z udziałem administratora ekonomii. Przeciwno Janowi Ebertzowi i podżupkowi Bogusławowi Maiorowi skierowali pozew żydowscy kwotnicy z żupy modryckiej, truskawieckiej i stobnickiej, wraz z pisarzem drohobyckim. Nie uznano skargi Żydów Szai z Modrycza i Józefa z Truskawca o rzekomo niesłuszne potrącenie przed administratora rękawicznego, choć zobowiązano zarządcę ekonomii do zwrócenia im po 300 złp poniesionych na reparację budynków żupnych. Kwotnikowi truskawieckiemu orzeczono także zwrot kosztów w związku z wydatkami na zakup nowej panwi, opłacenie pisarza i wymuszonego wydania 500 beczek soli⁸⁰. Nieprzestrzeganie przez Ebertza warunków kontraktu zawartego z kwotnikiem starosolskim było powodem wniesienia przez tego ostatniego pozwu do reprezentantów króla. Moszko Lewkowicz skarżył się na niesłuszne poniesione straty sięgające ponad 1500 zł, które wynikały z narzucania mu przez administratora wysokich taks na drewno, konieczności warzenia soli na prywatny użytek Ebertza, wyżywienie pisarza żupnego i jego koni oraz zrabowania części zwierząt inwentarskich. Sąd nakazał, aby administrator pomienioną sumę zwrócił kwotnikowi⁸¹. Na Ebertza uskarżali się także poddani ze wsi Kołpiec o zabranie 13 par wołów z wozami, przez co „znaczną w gospodarstwie szkodę przez lat dwie ponieśli”. Dekretem sądu nakazano pozwanemu zapłacić za zrabowane zwierzęta i zwolnić „poddanych od wszelkich podatków inwentarskich i extraordinaryjnych do roku jednego”⁸².

⁷⁹ Tamże, k. 45–46.

⁸⁰ Tamże, k. 46–48.

⁸¹ Tamże, k. 57.

⁸² Tamże, k. 55–56.

Wśród pozostałych spraw cywilnych rozpatrywanych przez sąd komisarzski znalazły się chłopskie supliki przeciwko nadużyciom szlacheckich posesorów wójtostw i dzierżawców kluczy⁸³, sprawy z udziałem magistratu miasta Sambora⁸⁴ i konwentu sióstr brygidek samborskich⁸⁵. Nieliczne reprezentowanie sprawy karne obejmowały postępowania dotyczące zabójstw⁸⁶, okaleczeń ciała⁸⁷ i kradzieży⁸⁸. Wspomnieć należy, że wiele rozpatrywanych przez sąd komisarzski spraw, mimo wydania konkretnego postanowienia, nie było zrealizowanych. Materiał źródłowy wymienia przypadki, kiedy koniecznością egzekucji dekretów sądowych obarczano kolejnych administratorów ekonomii bądź nowo powołanych komisarzy. Dotyczyło to np. konfliktu między instygatorem koronnych i gromadą kołpecką a Janem Zaleskim, który uzurpował sobie prawo do gruntów gromadzkich, karczmy i robocizn chłopskich⁸⁹. Pomimo wydania orzeczenia na niekorzyść tego ostatniego przez komisję skarbową, zadanie „przywiedzenia do exekucji dekretu [wydanego] w roku 1698” spadło na komisarzy rewidujących dobra samborskie w 1703 r. Przewodniczył im wówczas ponownie Atanazy Miączyński, jako podskarbi nadworny i administrator ekonomii samborskiej⁹⁰.

Jednym z podstawowych zadań komisarzy było odebranie i sprawdzenie majątku w celu przekazania go w ręce nowego administratora. Wytworem działalności komisarzy świadczącym o jakości wykonywanej przez nich pracy był inwentarz majątkowy. Inwentarze sporządzano co najmniej w dwóch egzemplarzach, z których jeden przesyłano do skarbu nadwornego lub koronnego, a drugi składano na ręce nowego administratora w zamku samborskim⁹¹. Podobnie było w przypadku inwentarza z 1698 r., który przekazano nowemu zarządcy ekonomii Konstantemu Wapowskiemu, w celu zapoznania go z funkcjonowaniem dóbr ekonomicznych, wpływami z poszczególnych kluczy i krain, jak również ze spoczywającymi na nim obowiązkami. Z analizy rękopisu wynika, że komisarze królewscy nie sporządzili inwentarza osobiście, ale zadanie

⁸³ Tamże, k. 59–61, 64–68, 70.

⁸⁴ Tamże, k. 62–64, 71–72.

⁸⁵ Tamże, k. 73–74.

⁸⁶ Tamże, k. 47–49, 66–67, 72–73.

⁸⁷ Tamże, k. 65.

⁸⁸ Tamże, k. 75–76.

⁸⁹ Tamże, k. 67–68.

⁹⁰ BUL, rkps 523/III, *Inducta decretorum commissionarium J.K.M. Samboriensis* 1730, k. 49–51.

⁹¹ Drugim egzemplarzem powstałym w związku działalnością analizowanej komisji jest księga przechowywana również w oddziale rękopisów BUL, rkps 526/III, *Instrumentum Commissionis* [...] *Ekonomia Samborska* 1698.

to powierzyli Kazimierzowi Gruszewiczowi, byłemu pisarzowi prowentowemu⁹². Z pomocy pisarzy korzystali również komisarze w czasie przeprowadzanych czynności rewizyjnych w innych dobrach stołowych. Towarzyszyli oni zespołom komisarskim, spisując zazwyczaj najpierw notatki do brulionów, a następnie – po ich uzupełnieniu dokumentacją dostarczoną przez skarb, suplikami gromad miejskich i wiejskich oraz innymi rachunkami skarbowymi – przepisywali całość do czystopisów⁹³. Komisarze mieli zapewne do dyspozycji egzemplarz inwentarza z 1686 r. sporządzonego podczas ostatniej rewizji dóbr samborskich⁹⁴. W wytycznych dla przyszłego administratora uwzględniono konieczność natychmiastowej naprawy budynków zamkowych, folwarcznych i żupnych, karczem i młynów. Wszystkie koszty z tym związane, łącznie z zarybieniem królewskich stawów, obiecano zwrócić administratorowi z dochodów skarbowych⁹⁵.

Ostatnim zadaniem królewskich komisarzy było przeprowadzenie remanentu solnego, czyli zinwentaryzowanie zapasów soli zmagazynowanej w składach solnych. Szczegółowa kontrola wykazała nieprawidłowości w gospodarowaniu wytworzoną solą przez Jana Ebertza. Poprzez bezprawne wydanie różnym osobom 8500 beczek z żup górnych i zapłacenie kwotnikowi drohobyckiemu, kołpeckiemu i modryckiemu solą remanentową po terminie wygaśnięcia kontraktu dzierżawnego spowodował on straty w dochodach skarbowych na sumę 20 125 złp. Z kolei szkody poniesione przez skarb w składach dolnych oszacowano na 37 961 złp 12,5 gr. Nadużycia byłego administratora dotyczyły również nieprzestrzegania dekretów komisarskich gwarantujących zapisy soli remanentowej dla królowej Marii Kazimiery. Komisarze nakazali Ebertzowi, aby straty pieniężne z tego powodu uregulował z nowym administratorem⁹⁶.

Królewskie komisje skarbowe odgrywały istotną rolę w systemie zarządzania dobrami ekonomicznymi, z których pozyskiwane dochody

⁹² BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 76.

⁹³ F. Leśniak, *Królewskie komisje inwentarzowe...*, s. 104.

⁹⁴ BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 76. W wykazie inwentarzy, rewizji i komisji ekonomii samborskiej odnotowano pod rokiem 1686: „Rewizya z inwentarzem teyże ekonomii przez x. Kazimierza Ossowskiego, poznań[skiego], kruszwick[iego] kanonika, y urodz[onego] Anastazego Ossowskiego pisarza skarbowego J. K. Mci komisarzów spisana...”; por. AGAD, AK, rkps 232/III, k. 101. Inwentarz ekonomii samborskiej z 1686 r. przechowywany jest w BZNIo, rkps 1255/II, Materiały dotyczące ekonomii samborskiej w XVII w.

⁹⁵ BUL, rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona, k. 77.

⁹⁶ Tamże, k. 78–79; W. Osuchowski, dz. cyt., s. 29–30.

przeznaczano na utrzymanie monarchy i jego dworu. Dokumentacja związana z ich działalnością, obejmująca m.in. instrukcje komisarskie, raporty z przeprowadzanych czynności rewizyjnych, inwentarze majątkowe i wyroki z rozpatrywanych spraw sądowych, stanowi podstawę do oceny funkcjonowania i organizacji samborskich dóbr stołowych. Umożliwia poznanie składu i zadań komisarzy, jak również czasu i miejsca wykonywanych przez nich czynności kontrolnych. Szeroki zakres ich obowiązków w połączeniu ze znaczną rozległością terytorialną omawianej ekonomii spowodował, że niewiele ponad dwumiesięczny pobyt w dobrach samborskich w 1698 r. nie był w pełni wystarczający do zrealizowania wszystkich zaleceń ujętych w monarszej instrukcji. Sprawne realizowanie kompetencji sądowniczych, powiązanych z koniecznością osobistej wizytacji kluczy i krain ekonomicznych, utrudniał z pewnością czas przeprowadzanej rewizji. Przypadł on bowiem na miesiące letnie, związane z intensywnymi pracami polowymi, które uniemożliwiały ludności chłopskiej stawienie się przed obliczem sądu komisarskiego. Stąd też wynikała konieczność posiłkowania się urzędnikami ekonomicznymi, np. pisarzami prowentowymi. Towarzyszyli oni rewizorom nie tylko w czasie ich pobytu w ekonomii samborskiej, ale również realizowali powierzone im zadania po ich wyjeździe, z czego zobowiązani byli złożyć stosowne sprawozdania.

Komisja samborska z końca XVII w. potwierdziła zaniedbania administratorów w wypełnianiu obowiązków określonych w kontraktach. Dotyczyły one uzyskiwania terminowych dochodów przez królewski skarb. Nieprzestrzeganie przez nich w stopniu zadowalającym tego istotnego punktu umów skarbowych, w połączeniu z pogarszającą się kondycją gospodarczą dóbr ekonomicznych, było podstawą do podjęcia przez centralne władze skarbowe decyzji o szczegółowej kontroli majątku stołowego. Z relacji komisarzy wynikało, że ekonomia, którą „in statu afflictio miserabili zastali”, zrujnowana była przemarszami wojsk, kontrybucjami nakładanymi na poddanych oraz wrogimi najazdami na terytorium majątności, które naruszały integralność dóbr i pozbawiały skarb należnych wpływów. Niekorzystne z punktu widzenia centralnych władz nadwornych były nadużycia duchownych, sołtysów i wójtów w produkcji i sprzedaży trunków alkoholowych, a także bezprawne użytkowanie monarszych lasów. Przeprowadzona rewizja ujawniła nadużycia ze strony podżupków, nieprawidłowości w transporcie i warzeniu soli oraz zaleganie w jej płatnościach przez administratora. Lektura analizowanego rękopisu dowodzi również niewielkiego zaangażowania przeszłego administratora w sprawy dotyczące powierzonego mu majątku i jego mieszkańców. Treść dekretów komisarskich potwierdziła jego nie najlepsze

stosunki z poddanymi ekonomicznymi i oficjalistami żupnymi, którzy zarzucali Ebertzowi bezprawne rabowanie inwentarza i nieprzestrzeganie zawieranych umów. Co więcej, przeprowadzony remanent składów soli ujawnił niegospodarność administratora ze znaczną szkodą dla królewskiego skarbcza. Negatywny obraz ekonomii samborskiej dopełniały zrujnowane zabudowania zamkowe, folwarczne i żupne oraz zniszczone budynki przemysłowe: browary, karczmy i młyny.

Zarejestrowanym nieprawidłowościom i zaniedbaniom towarzyszyły konkretne zalecenia komisarzy, które miały na celu poprawę kondycji finansowo-gospodarczej majątności. Skierowane zostały pod adresem nowego gospodarza ekonomii, od którego postawy i zaangażowania uzależniono ich realizację. Dyspozycje dla Konstantego Wapowskiego odnosiły się m.in. do rzetelniejszej kontroli procentów ekonomicznych i kontraktów arendowych, podjęcia działań w celu odzyskania majątków i dochodów utraconych przez wcześniejszych administratorów (przywrócenia oderwanych od ekonomii kluczy), lustracji dóbr stołowych pod kątem wykrycia nadużyć dzierżawców, sołtysów, wójtów itp., przestrzegania praw i przywilejów regulujących powinności i zobowiązania mieszkańców zawarte w inwentarzach majątkowych oraz podjęcia czynności w celu naprawy zniszczonych budynków gospodarczych.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Archiwum Kameralne, rkps: II/28a, II/56, III/232;

Metryka Koronna, Lustracje, dz. XVIII, rkps: 78, 79, 80.

Biblioteka Naukowa Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki, rkps 509/III, Protocollon decretorum iudiciim viceadministratorialis samboriensis (1735–1737); rkps 513/III, Protokoły Komisji Samborskiej 1696; rkps 513/III, Inducta decretorum commissionarium JKMci Samboriensis 1730; rkps 516/III, Commissia Samborska [...] w Samborze ex limitatione dnia 18 lipca zaczęta a dnia 20 septembra r.p. 1698 skończona; rkps 523/III, Inducta decretorum commissionarium J.K.M. Samboriensis 1730; rkps 524/III, Liber decretorum curiae regalis Samboriensis prolatorum (1746–1752); rkps 526/III, Instrumentum Commissionis [...] Ekonomia Samborska 1698; rkps 527/III, Dekreta spraw do Komisji J.K.Mci Samborskiej sądzących się (1760); rkps 532/III, Copia manualu dekretów na komisji w Ekonomii Samborskiej 1743 ferowanych; rkps 535/III, Rewizja praw, przywilejów miastom, wsiom służących [...] w Ekonomii Samborskiej znajdujących się (1766); rkps 565/III, Akta komisji J.K.Mci Skarbowej

w ekonomii Samborskiej (1760–1762); rkps 569/III, Reskrypta od Komisji Skarbowej [...] do viceadministracji (1739–1757).
Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, rkps 1255/II, Materiały dotyczące ekonomii samborskiej w XVII w.; rkps 1632/III, Extrakt inwentarza ekonomii JKMcI Samborskiej przy odbieraniu na skarb JKMcI P[ana] N[aszego] M[iłościwego] od jw. jey mci pani Eleonory grafowej Nostyczowej, generałowej Wojsk JKMcI po uczynionych rewizjach in anno 1760 diebus Augusti spisany.

Źródła drukowane

Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy, oprac. K. Przyboś, Wrocław 1987.
Volumina legum, t. 2–7, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859–1860.

Opracowania

- Burszta J., *Handel magnacki i kupiecki między Sieniawą nad Sanem a Gdańskiem od końca XVII do połowy XVIII wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 16, 1954, s. 174–238.
- Czemeryński K., *O dobrach koronnych w Rzeczypospolitej Polskiej*, Lwów 1870.
- Gliwa A., *Kraina upartych niepokód. Zniszczenia wojenne na obszarze ziemi przemyskiej w XVII wieku*, Przemyśl 2013.
- Gliwa A., *Wykaz zniszczeń we wsiach i miastach ziemi przemyskiej po najeździe tatarskim z 1672 roku*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 13–14, cz. 1–2, 2003–2004, s. 129–184.
- Horn M., *Epidemie chorób zakaźnych na Rusi Czerwonej w latach 1600–1647*, „Studia Historyczne” 11, 1968, z. 1, s. 13–31.
- Kuczera A., *Samborszczyzna. Ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomii samborskiej*, t. 2, Sambor 1937.
- Leśniak F., *Królewskie komisje inwentarzowe w wielkorządach krakowskich (druga połowa XVI–XVIII w.)*, „Studia Waweliana” 5, 1996, s. 91–106.
- Leśniak F., *Wielkorządcy krakowscy XVI–XVIII wieku. Gospodarze zamku wawelskiego i majątku wielkorządowego*, Kraków 1996.
- Leśniak F., *Zarys problematyki dóbr stołu królewskiego w Koronie i na Litwie (koniec XVI–XVIII wiek)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne” 20, 1999, z. 203, s. 29–44.
- Motylewicz J., *Miasta ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVII i XVIII wieku*, Przemyśl–Rzeszów 1993.
- Osuchowski A., *Gospodarka solna na Rusi halickiej od XVI do XVIII wieku*, Lwów 1930.
- Pałucki W., *Drogi i bezdroża skarbowości polskiej XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, Wrocław 1974.

- Rutkowski J., *Podział dochodów w żupach ruskich za Zygmunta Augusta*, Poznań 1927.
- Rutkowski J., *Z dziejów żup ruskich za Zygmunta Augusta*, Lwów 1925.
- Rybarski R., *Kredyt i lichwa w ekonomii samborskiej w XVIII wieku*, Lwów 1936.
- Rybarski R., *Skarb i pieniądź za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Warszawa 1939.
- Rybarski R., *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937.
- Stańczak E., *Kamera saska za czasów Augusta III*, Warszawa 1973.
- Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmienniczych źródeł historycznych*, t. 1, red. A. Stebelski, Warszawa 1957.
- Sucheni-Grabowska A., *Monarchia dwu ostatnich Jagiellonów a ruch egzekucyjny*, cz. 1: *Geneza egzekucji dóbr*, Wrocław 1974.
- Ulanowski B., *Komisya Samborska z roku 1698*, Kraków 1896.
- Смуток І., *Адміністратори Самбірської економії кінця XVI–XVIII ст.*, „Дрогобицький краєзнавчий збірник” 4, 2000, s. 351–355.
- Інкін В., *Архів Самбірської економії, Записки Наукового товариства імені Шевченка*, w: *Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін*, t. 231, Lviv 1996, s. 125–146.

Grzegorz Wrona

An inspection of the royal treasury commission in the Sambor Crown
Land in 1698
(Summary)

The source documentation related to the activities of the treasury commission in Sambor Crown estate in 1698 allows to present the scope of activities undertaken by the royal auditors. The representatives of the king performed their tasks mainly at Sambor's castle after publicly announcing their rights in the presence of assembled officials and peasants. According to the instructions, the commissioners examined the reasons for the late payment to royal treasury by Jan Leonard Ebertz. As it turned out, it was caused by damages inflicted by soldiers of confederated troops, their robberies and imposed contributions, violation of the integrity of the economies' lands by severing the keys, as well as elementary defeats and failures. Subsequently, the control of economic income was inspected, therefore financial accounts, lease contracts, salt production registers and lists of obligations of the subjects were audited. They showed negligence of the administrator in the matters entrusted to him and his failure to comply with the provisions contained in the treasury contract. Moreover, the commissioners made detailed control of salt pits, the process of salt mining and transport, the state of farm buildings and their equipment. They also listened to the complaints of employees of peasants brought to the administrator. The subject of the inspection was also the

monarch forests, which were unlawfully robbed by peasants. In order to stop this practice, the commissioners gave specific guidance on proper forest exploitation. Their duties also included exercising court jurisdiction. They considered a number of civil and criminal cases involving urban and rural residents as well as the administrator. The court records confirmed the numerous conflicts of the administrator with the employees of the salt mines, subjects, members of the supervisory staff of the economy. The final result of the commissioners work was the listing of a property inventory, which was given to the new administrator. The documents related to the inspection of the royal treasury commission make it possible to present the condition of the Sambor Crown Land at the end of the seventeenth century, the state of which was described as miserable and tragic. The registered negligence and irregularities, however, were accompanied by specific recommendations to remedy the situation and to improve the financial and economic condition of the Crown estate.

Grzegorz Wrona – dr nauk humanistycznych w zakresie historii, pracownik Instytutu Historii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół historii społecznej i gospodarczej Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych, problematyce monarszych dóbr stołowych (dzieje ekonomii samborskiej w XVI–XVIII w.) i historii regionalnej.

Grzegorz Wrona – PhD, graduate of history, employed at the Institute of History of Maria Curie-Skłodowska University in Lublin; his research interests mainly focus on socio-economic history of Polish-Lithuanian Commonwealth, he specialises in studies on the history of Crown lands on the Polish-Ukrainian borderland, especially Sambor Crown estates in the 16th–18th centuries, as well as the regional history.

E-mail: grzegorz.wrona@poczta.umcs.lublin.pl.